

**ΠΑΝΕΛΛΑΔΙΚΕΣ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ 3/6/2026 ▪ ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΕΣ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ ΣΤΟ ΜΑΘΗΜΑ:
ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

A1.α. 1. Σωστό. 2. Λάθος.

A1.β.

i.αὐτοῖς: «τά ἐν τοῖς συναλλάγμασι», «τά ἐν τοῖς δεινοῖς», «τά περὶ τὰς ἐπιθυμίας» καὶ «τά περὶ τὰς ὀργάς».

ii. τούτων: «τάς ἐνεργείας»

B1. βασικά σημεία απάντησης:

- Ο Αριστοτέλης παραθέτει ένα **επιπλέον επιχειρήμα** για το συμπέρασμα στο οποίο κατέληξε στην προηγούμενη ενότητα, ότι δηλαδή οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως και ότι δεν αποκτώνται αλλιώς παρά μόνο με τη διαρκή άσκηση και την επανάληψη ηθικών πράξεων. Το επιχειρήμα / **μαρτυρία** («μαρτυρεῖ δὲ») εισάγεται με τον **προσθετικό «καὶ»** («καὶ τὸ γινόμενον») και αφορά το έργο των νομοθετών. Βασικός στόχος και επιδίωξή τους είναι να κάνουν τους πολίτες να αποκτήσουν την ηθική αρετή μέσω του εθισμού σε ανάλογες πράξεις και συμπεριφορές («οἱ γὰρ νομοθέται τοὺς πολίτας ἐθίζοντες ποιῶσιν ἀγαθοὺς, ...»).
- Ωστόσο, ο Αριστοτέλης επισημαίνει ότι κάποιοι νομοθέτες πετυχαίνουν τον στόχο τους και κατορθώνουν να βοηθήσουν τους πολίτες στην άσκηση της αρετής με τον τρόπο που πρέπει, ενώ κάποιοι άλλοι αποτυγχάνουν να ασκήσουν σωστά τους πολίτες στην αρετή. Γι' αυτό, άλλωστε, και τα πολιτεύματα διακρίνονται σε καλά και λιγότερο καλά. **πολιτεία πολιτείας ἀγαθὴ φαύλης:** Ο Αριστοτέλης συνήθως κάνει διάκριση ανάμεσα στα ορθά πολιτεύματα και τις παρεκβάσεις τους, δηλαδή τις εκτροπές από αυτά. Αυτή τη διάκριση θα τη συναντήσουμε παρακάτω, στις ενότητες από τα Πολιτικά. Εδώ όμως δεν αναφέρεται σ' αυτό. Εδώ προϋποτίθεται ότι ο νομοθέτης επιδιώκει σε κάθε περίπτωση το καλό των πολιτών. Απλώς μπορεί να μην έχει πάντοτε επιτυχία στον στόχο του αυτόν. Παρόμοια, σε άλλο χωρίο των Ηθικών Νικομαχείων, ο Αριστοτέλης κάνει λόγο για νόμο που είναι κείμενος ὀρθῶς και έχει επιτυχία, και για νόμο ἀπεσχεδιασμένον (δηλαδή προχειροφτιαγμένο), που δεν έχει επιτυχία.
- Ο Αριστοτέλης διακρίνει τα πολιτεύματα σε καλά και λιγότερο καλά και όχι σε καλά και κακά. Πρωταρχικός στόχος όλων των νομοθετών, και άρα και των πολιτευμάτων μέσα στα οποία αυτοί δρουν, είναι να κάνουν τους πολίτες ενάρετους, ασκώντας τους στην ηθική αρετή, προκειμένου να φτάσουν στον **ὑψιστο στόχο, την ευδαιμονία**. Το κριτήριο διάκρισης των πολιτευμάτων σε καλά και λιγότερο καλά αφορά τον **βαθμὸ επιτυχίας** του έργου των νομοθετών: **ὄσο πιο κοντὰ στον στόχο τους φτάνουν, τόσο πιο καλὸ θεωρεῖται και το πολίτευμα**. Στη συνέχεια, ο Αριστοτέλης προσθέτει νέο επιχειρήμα, με το οποίο δείχνει ότι η αρετή είναι προϊόν εθισμού και η ποιότητά της εξαρτάται από την ποιότητα του εθισμού που την προκαλεί. Η δημιουργία και ο εκφυλισμός της επίκτητης ιδιότητας προκύπτουν από αντίστοιχους λόγους και ποιότητα εθισμού. Έτσι για συγκεκριμένους λόγους και με την κατάλληλη άσκηση οι άνθρωποι κατακτούν την αρετή και ακριβώς για τους αντίθετους λόγους και με την ακατάλληλη άσκηση η αρετή εκφυλίζεται. Ο Αριστοτέλης εννοεί μάλλον μια διαδικασία «δόμησης» και «αποδόμησης» της αρετής ενισχύοντας τη θέση του για τον επίκτητο χαρακτήρα της.
- **γίνεται... φθείρεται...:** Οι έννοιες αυτές αποτελούν θεμελιώδες αντιθετικό ζεύγος ήδη από τις απαρχές της φιλοσοφικής σκέψης (έργο του Αριστοτέλη έχει τον τίτλο *Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς*).

Αναλογικός συλλογισμός / εμπειρικά παραδείγματα.

- **τέχνη:** σύνολο γνώσεων και δεξιοτήτων που επιτρέπουν στον συγκεκριμένο κάτοχό τους να παράγει μορφές, τεχνικά δημιουργήματα. Υπό αυτήν την έννοια, δηλώνει ο Αριστοτέλης, η τέχνη μιμείται τη φύση · κοινός παράγοντας που τις συνδέει είναι η ύπαρξη κάποιας δημιουργικής λογικής. Έτσι, τεχνίτης δεν είναι μόνο ο καλλιτέχνης αλλά γενικότερα ο δημιουργός, και προϊόντα της τέχνης όχι μόνο τα καλλιτεχνικά έργα.
- Η απόκτηση μιας δεξιότητας προϋποθέτει την εξάσκηση του ανθρώπου σε αυτήν. Αν κάποιος αποφάσισε να γίνει οικοδόμος, η άσκησή του δεν μπορεί παρά να αφορά στην οικοδομική τέχνη. Το ίδιο και για όποιον

θέλει να γίνει καθαριστής. Είναι όμως η **ποιότητα της εξάσκησης** που προηγείται εκείνη η οποία θα **καθορίσει την ποιότητα της αποκτημένης δεξιότητας**.

Με τη σκέψη αυτή επιχειρεί να αποδείξει ότι η ηθική αρετή προϋποθέτει τον εθισμό και η ποιότητα της ηθικής αρετής είναι ανάλογη της ποιότητας του εθισμού. Θα γίνουμε λοιπόν ηθικά ενάρετοι, μόνο αν εξασκηθούμε σε ηθικά ενάρετες πράξεις σύμφωνα με τους κανόνες της τέλει αρετής. Σ' αυτή την ενότητα λοιπόν προσθέτει ένα νέο στοιχείο – **επιχείρημα: τη σημασία της καλής («εὖ») και της κακής («κακῶς») άσκησης στην ποιότητα** κάθε επίκτητης ιδιότητας.

- Το επιχείρημα ολοκληρώνεται με την επισήμανση του Αριστοτέλη ότι για την καλλιέργεια της ηθικής αρετής απαραίτητη κρίνεται η συμβολή του **διδάσκοντος** και της **εκπαίδευσης** γενικότερα, γιατί η ηθική ποιότητα του κάθε ανθρώπου προκύπτει όχι απλώς από την άσκηση, αλλά από την ποιότητα της άσκησης που έχει προηγηθεί. **Ο δάσκαλος θα δώσει τον προσανατολισμό του ορθού εθισμού διδάσκοντας τους κανόνες της αρετής, τους τρόπους εφαρμογής τους και εκπαιδεύοντας τον μαθητευόμενο στην ορθή άσκηση. Ο δάσκαλος είναι αυτός που παρακολουθεί και καθοδηγεί τους ανθρώπους στον σωστό εθισμό.** Το ίδιο απαραίτητος είναι ο δάσκαλος και στις τέχνες, διότι αυτός θα διδάξει τον ασκούμενο σε μια τέχνη τους κανόνες της και τον σωστό τρόπο εφαρμογής.
- Αυτός ακριβώς (**αναλογία**) είναι και ο **ρόλος του νομοθέτη στην πόλη**: αποτελεί τον δάσκαλο των πολιτών, ο οποίος χρησιμοποιώντας τα σωστά μέσα, δηλαδή τους σωστούς νόμους, θα διδάξει τους πολίτες τι είναι δίκαιο και τι άδικο, θα ορίσει τους κανόνες της δίκαιης και ηθικής συμπεριφοράς μέσα στην πόλη και θα τους οδηγήσει στην κατάκτηση των ηθικών αρετών και, άρα, στην ευδαιμονία. Επομένως, **καταλήγουμε και πάλι στο συμπέρασμα ότι οι ηθικές αρετές δεν είναι έμφυτες, αφού στην αντίθετη περίπτωση ο ρόλος του δασκάλου θα ήταν μάταιος.** Αντίθετα, οι ηθικές αρετές κατακτώνται με τη σωστή άσκηση, με τη διαρκή επανάληψη ηθικών πράξεων.

B2. βασικά σημεία απάντησης:

- Τόσο ο καθηγητής Μιχάλης Σταθόπουλος στην ομιλία του, όσο και ο Αριστοτέλης στα Ηθικά Νικομάχεια αναφέρονται στον συνεκτικό ρόλο της δικαιοσύνης.
- νόμος:** Αποτελεί πάγια αντίληψη των αρχαίων Ελλήνων ότι ο νόμος δεν αποβλέπει απλώς στην αποτροπή και τιμωρία των παραβατικών συμπεριφορών, αλλά παιδαγωγεί διά βίου τους πολίτες και τους οδηγεί σε επαινετές συμπεριφορές. Αυτή είναι και η θέση του Αριστοτέλη: *ὁ νομοθέτης οὐκ ἐὰ τὰ φαῦλα πράττειν, τὰ δὲ καλὰ καὶ σπουδαῖα κελεύει* (Ηθικά Μεγάλα, 1.9.9.2-3, 1187a14-15). Με αυτό τον τρόπο ο νόμος λειτουργεί ως ισχυρός παράγοντας ενότητας και συνοχής μέσα στην κοινωνία.
- Πιο αναλυτικά, από τη μια ο καθηγητής Σταθόπουλος συσχετίζει τη δικαιοσύνη με την κοινωνική αλληλεγγύη («ο φιλάλληλος και κοινωνικός χαρακτήρας») και θεωρεί ότι αποτελεί μια κοινωνική αρετή «αρετή προς έτερον» που συνδέεται με την «επιείκεια», δηλαδή την κατανόηση της οπτικής των άλλων. Προχωρώντας ένα βήμα παραπέρα, ο καθηγητής υποστηρίζει ότι, όπως άλλωστε ορίζει και στο Σύνταγμα, η δικαιοσύνη δεν πρέπει να περιορίζεται στην κατανόηση του συνανθρώπου, αλλά να επεκτείνεται και στην έμπρακτη στήριξη του και να αφορά κάθε είδους ανθρώπινη σχέση, ατομική ή συλλογική.
- Παρόμοια και ο Αριστοτέλης, προβαίνοντας στην παρουσίαση παραδειγμάτων για να δείξει ότι η απόκτηση των αρετών γίνεται με τον εθισμό και η ποιότητά τους εξαρτάται από την ποιότητα του εθισμού, αναφέρεται στην αρετή της δικαιοσύνης η οποία επηρεάζει τις κοινωνικές σχέσεις των ανθρώπων «πράττοντες γὰρ τὰ ἐν τοῖς συναλλάγμασι τοῖς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους γινόμεθα οἱ μὲν δίκαιοι οἱ δὲ ἄδικοι».
- συναλλάγματα:** όλων των μορφών οι συναλλαγές, συμβόλαια, συμφωνίες, πρωτίστως οι οικονομικές. **Αυτού του είδους οι σχέσεις των συμπολιτών μεταξύ τους δεν είναι για τον Σταγειρίτη ένα επιμέρους ή περιορισμένης σημασίας ζήτημα μέσα στην κοινωνία. Είναι η συγκεκριμενοποίηση της αλλαγής, της ανταλλακτικής σχέσης μεταξύ των συμπολιτών. Και η σχέση αυτή είναι ιδρυτική και συστατική για την κοινωνία.** Επιτυγχάνεται, κατεξοχήν, με τον εξισωτικό για τα προϊόντα και τις υπηρεσίες ρόλο του νομίματος (χρήματος). Βλ. Ηθικά Νικομάχεια 1133b17-18: *οὔτε γὰρ ἂν μὴ οὔσης ἀλλαγῆς κοινωνία ἦν, οὔτ'*

ἀλλαγή ἰσότητος μὴ οὐσίας, οὐτ' ἰσότης μὴ οὐσίας συμμετρίας [· γιατί αν δεν υπήρχε ανταλλαγή, δεν θα υπήρχαν σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων· ούτε ανταλλαγή θα υπήρχε, αν δεν υπήρχε ἰσότητα· ούτε ἰσότητα, αν όλα τα αγαθά δεν μπορούσαν να μετρηθούν με ένα κοινό μέτρο –μετάφραση Δ. Λυπουρλής]. Κατά προέκταση, τα συναλλάγματα είναι ένα σημαντικό πεδίο ανάπτυξης και εμφάνισης ηθικών σχέσεων.

- Ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι μαθαίνουν να συναλλάσσονται, αυτός καθορίζει και την **ποιότητα** του χαρακτήρα τους ως προς αυτό. Αν μαθαίνουν να είναι δίκαιοι στις συναλλαγές τους, γίνονται δίκαιοι, αν όχι, άδικοι. Η διαμόρφωση του ήθους γίνεται υπόθεση του ίδιου του ανθρώπου, ο οποίος και έχει την ευθύνη των πράξεων του.
- Επομένως, είναι προφανές ότι και οι δύο στοχαστές θεωρούν τη δικαιοσύνη μια σημαντική κοινωνική αρετή με καθοριστικό ρόλο για τις ανθρώπινες σχέσεις μέσα στις κοινωνίες, με τον Αριστοτέλη να τονίζει την οικονομική διάστασή της μεταξύ των πολιτών.

B3. 1. Λάθος 2. Λάθος 3. Σωστό 4. Σωστό 5. Λάθος

B4. ρυπογόνος: **γινόμενον** ανάθεση: **νομοθέτου** ένδεια: **ἔδει**
 ξέφρενος: **σώφρονες** διάστρεμμα: **ἀναστρέφεσθαι**

Γ1.

πρωτότυπο κείμενο	μετάφραση
<p>ὥστε τίς ἂν ἀπετόλμησε, τούτων οὕτως ἔχόντων, ἐπιχειρήσαι τοιούτω πράγματι; Δεινὸν δέ μοι δοκεῖ εἶναι ὑμᾶς μέν, οἷς ὑπὸ τῆς πόλεως τὸν ἅπαντα χρόνον προστέτακται τῶν μορίων ἐλαῶν ἐπιμελεῖσθαι, μήθ' ὡς ἐπεργαζόμενον πῶποτε ζημιῶσαι <με> μήθ' ὡς ἀφανίσαντα εἰς κίνδυνον καταστήσαι,</p> <p>τοῦτον δ' ὃς οὔτε γεωργῶν ἐγγὺς τυγχάνει οὐτ' ἐπιμελητῆς ἡρημένος οὐθ' ἡλικίαν ἔχων εἰδέναι περὶ τῶν τοιούτων, ἀπογράψαι με ἐκ τῆς γῆς μορίαν ἀφανίζειν.</p>	<p>Επομένως, ποιός εφόσον έτσι έχουν τα πράγματα, θα τολμούσε να προβεί σε μια τέτοια ενέργεια; Μου φαίνεται λοιπόν ότι είναι φοβερό εσείς, στους οποίους η πόλη έχει διαχρονικά (/ εδώ και πολύ καιρό) επιφορτίσει με την ευθύνη να φροντίζουν τα ιερά ελαιόδενδρα,</p> <p>ούτε να μου έχετε επιβάλει ποτέ έως τώρα πρόστιμο γιατί τάχα καλλιέργησα τον χώρο γύρω απ' αυτές, ούτε να με έχετε παραπέμψει στο δικαστήριο γιατί τάχα απομάκρυνα κάποια,</p> <p>ενώ αυτός ο οποίος ούτε τυγχάνει να καλλιεργεί κάπου εκεί κοντά ούτε είχε οριστεί υπεύθυνος ούτε είναι σε ηλικία ώστε να γνωρίζει για τέτοια ζητήματα, να με καταγγείλει ότι απομάκρυνα ιερό ελαιόδενδρο.</p>

Γ2. Ο ομιλητής του λόγου του Λυσία «Περὶ τοῦ Σηκοῦ Ἀπολογία» υπερασπίζεται τον εαυτό του από την κατηγορία ότι έκοψε ένα ιερό ελαιόδεντρο, καταδεικνύοντας τους λόγους για τους οποίους δε θα μπορούσε να είχε διαπράξει το αδίκημα για το οποίο κατηγορείται.

- Τονίζει, με διπλό ρητορικό ερώτημα, ότι εφόσον **οι ελιές αυτές φρουρούνται τόσο καλά από την πόλη** δε θα μπορούσε αυτός, εκτός κι αν εχθρευόταν τον ίδιο του τον εαυτό, να είχε αφαιρέσει το **μοναδικό** ιερό ελαιόδεντρο από ένα συγκεκριμένο χωράφι, **το οποίο περιβάλλεται περιμετρικώς από δρόμο,** ενώ **υπάρχουν ολόγυρα γειτονικές κατοικίες και** από τις δύο πλευρές και το οποίο **δεν έχει περίφραξη,** με αποτέλεσμα να είναι **ορατό από παντού.**
- Θα πρέπει μάλιστα να θεωρηθεί παράδοξο το ότι ενώ δεν τού έχει επιβληθεί ποτέ πρόστιμο από τους εντεταλμένους να φροντίζουν τα ιερά ελαιόδενδρα, ούτε έχει παραπεμφθεί ποτέ από αυτούς στο δικαστήριο επειδή απομάκρυνε κάποιο, να σπεύδει τώρα ο κατηγορός του να τον μηνύει για κάτι τέτοιο, ιδίως από την στιγμή που ούτε καλλιεργεί κάπου κοντά, ούτε είχε οριστεί υπεύθυνος, ούτε είναι σε ηλικία ώστε να γνωρίζει για τέτοια ζητήματα.

Γ3.α. ⇨ τούτους δ' οἱ οὔτε γεωργοῦντες ἐγγύς τυγχάνουσιν οὔτ' ἐπιμεληταί ἡρημένοι

Γ3.β.

διαβεβλημένος: το β' ενικό πρόσωπο της προστακτικής παθητικού αορίστου. **διαβλήθητι**

ἀφανίζεις: το απαρέμφατο του μέλλοντα. **ἀφανιεῖν**

φησιν: να γραφεί στο ίδιο πρόσωπο και αριθμό της ευκτικής ενεστώτα. **φαίη**

περιοικοῦσι: να γραφεί στο ίδιο πρόσωπο και αριθμό της οριστικής παρατατικού. **περιώκουν**

Γ4.α.

οὔσης Επιρρηματική, **Χρονική μετοχή** (ως επιρρ. προσδιορισμός του χρόνου στο παρανομεῖν), με υποκείμενο **δημοκρατίας, γενική απόλυτη**.

ἀδικεῖν **Τελικό απαρέμφατο**, ως **υποκείμενο** στο πρόσωπο ρήμα ἐξῆν (/ μετοχή ἐξόν στη στερεότυπη έκδοση του κειμένου), με υποκείμενο τόν βουλόμενον (υποχρεωτική ετεροπροσωπία λόγω της απρόσωπης σύνταξης).

ἐμαυτῶ **Δοτική** (ως ετερόπτωτος, ονοματικός προσδιορισμός), **αντικειμενική** στο κακονούστατος.

ἐλαῶν **Αντικείμενο** στο ἐπιμελεῖσθαι (φροντίδας σημαντικό).

ὡς ἀφανίσαντα Επιρρηματική, **Αιτιολογική μετοχή υποκειμενικής αιτιολογίας** (ως επιρρ. προσδιορισμός της αιτίας στο καταστήσαι), συνημμένη στο αντικείμενο με του καταστήσαι.

ἐπιμελητής **Κατηγορούμενο** στο υποκείμενο δε της μετοχής ἡρημένος (από ρήμα εκλογής).

Γ4.β.

➤ Αναγνώριση του υποθετικού λόγου:

Υπόθεση: εἰ μὴ πάντων ἀνθρώπων ἐμαυτῶ κακονούστατος ἦν (εἰ + οριστική ιστορικού χρόνου).

Απόδοση: Πῶς δ' ἄν ὑμῶν οὕτως ἐπιμελουμένων ἐκ τούτου τὴν μορίαν ἀφανίζεις ἐπεχείρησα τοῦ χωρίου; (**δυννητική οριστική**).

Εἶδος: Το **αντίθετο του πραγματικού**.

➤ Τροπή στο προσδοκώμενο:

«Πῶς δ', ἄν μὴ πάντων ἀνθρώπων ἐμαυτῶ κακονούστατος ᾧ, ὑμῶν οὕτως ἐπιμελουμένων ἐκ τούτου τὴν μορίαν ἀφανίζεις ἐπιχειρήσω τοῦ χωρίου».

Υπόθεση: ἄν + **υποτακτική**.

Απόδοση: **οριστική μέλλοντα**.